

POVRATAK DOMU - OSTVARENJE SNA

Srijeda, 15. kolovoza 1945.

U nedjelje, 5. kolovoza, je zarobljenički logor u Kovinu više nalikovao košnici, nego li uzgajalištu svilenih buba. Logoraši su se kretali žustrim koracima posvuda kao tjerani nekim nevidljivim razlogom ili svrhom. Razlika je u raspoloženje bila više nego očita u usporedbi s prijašnjim danima kada su se vukli letargično s noge na nogu po logoru, drijemali na stolovima u zgradi ili sjedili u sjeni krošanja dudovih stabala. Prigodom povratka vodonoša s bunara, primijetili smo još podalje od logora kako se iznad dudova vije oblak prašine. Tisuću nogu uzvitlalo je pravi oblak fine prašine gazeći presušeno tlo od finoga pijeska, tog vrućeg jutra bez daška vjetra. Pri ulasku u logor dočekao nas je dežurni s novostima da je komandant logora preko razglasa "obavestio logoraše o Odluci AVNOJ-a od 3. avgusta 1945. o generalnom oprost i amnestiji domobrana". Osim toga je objavio da će se održati velika misa nešto kasnije istoga prijedneva.

Poslije jutarnjeg obroka logoraši su se počeli okupljati oko onog velikog dudovog stabla gdje je bio sklepani oltar. Nekoliko ih se prihvatilo posla popravljavanja oltara prigodno ga ukrasivši, koliko im je to bilo moguće, za veliku misu koja će vjerojatno biti posljednja u kovinskoj "bubari". Nikada nisam vidio toliko zarobljenika na okupu kao toga jutra, jer su svi, od njih tri tisuće, odjednom izašli iz svojih skrovišta na svjetlo dana. Lica tih ispaćenih ljudi jadnog izgleda, su bila sretna, te su sa smiješkom susretali svakog poznatog i nepoznatog. Pozdravljalo bi se i razgovaralo sa svakim, a samo dan ranije bi se pored istoga prolazilo bez prepoznavanja i pozdrava - kao pored turskog groblja. Stvarali su poveće grupe i tamo glasno razgovarali i raspravljali o tome kada ćemo krenuti svojim domovima. Hoće li to biti sutra ili prekosutra ili tek za koji tjedan?

Sve nas je obuzeo kao neki osjećaj očekivanja i izvjesnog spokoja. Kad je počelo bogoslužje odjednom je zavladała šutnja nad priličnim žamorom tri tisuće duša. Starog su vojnog kapelana jedva mogli razumjeti oni koji su bili blizu oltara ili su stajali u blizini zvučnika koji je nemilosrdno krčao. Kapelan je sigurno već više puta držao misu na otvorenom, pred okupljenim vojnicima, no sigurno nije nikada imao tako pažljiv skup okupljenih vjernika kao tog vrućeg ljetnog prijedneva u Kovinu.

U svojoj propovijedi nas je uvjeravao da ćemo naći svoj mir čim napustimo ovo mjesto, te se sjedinimo s našim obiteljima. Podsjetio nas je na potrebu da svaki nađe svoj put do tjelesnog počinka i mira u duši, pa da dobro koristimo mukom stečenu slobodu, nakon mnogih stradanja i tegoba kroz koje smo

prošli. Ne smijemo zaboraviti sve one znane i neznane koji su dali svoje živote kako bismo mi ostali na životu. Moramo pokušati oprostiti onima koji su nam činili neopisive nepravde i nanijeli teška poniženja. Moramo nastojati zaboraviti sve patnje i muke, za volju vlastitog duševnog mira.

Kapelan je nastavio svoju propovijed upućujući nas da koristimo teško stečena iskustva kako bismo rasli duhom i postali jači u vjerovanje. Ujedinjeni sa Svevišnjim i s Njegovom pomoći moći ćemo graditi bolje budućnost sebi i za sve nas. Ovo mjesto treba napustiti u miru sa sobom i sa svakim od nas, te trebamo ponijeti tu poruku kudgod nas put bude vodio u budućnosti. Idite s mirom Božjim i živite u miru sada i u vijek vjekova. Amen!

Tek što je kapelan završio svoju propovijed oglasi se, do tada potpuno tih zbor, gromoglasnim AMEN iz tisuće grla. Zarobljenici su se oglasili poklicima sreće koji su prešli u zajednički jednoglasni povik: "SLOBODA!". Mi smo opet slobodni! Slobodni smo Ljudi, a ne više izopćenici. Slobodno ćemo se moći kretati svijetom, a ne kao zarobljenici u ograđenom logoru. Kolege su se stali međusobno grliti i ljubiti, te se rukovati sa svakim u blizini. Uz glasne povike i grcanja od uzbuđenja, poneki bi brisao suze koje su tekle prljavim obrazima. A svi se zajedno veselili radosnoj spoznaji o čudu, koje se dogodilo. Samo nekolicina nas, u to sam bio siguran, je počela razmišljati o tome što nas čeka u skoroj budućnosti. S čime ćemo biti suočeni kad se vratimo našim domovima? Kako su sada izgledale kuće, nakon što je rat prohujao preko njih? Hoćemo naći naše obitelji tamo gdje smo ih napustili ili ih je ratni vjhor otjerao u nepoznato? Jesu li na životu naši mili i dragi?

Potisnuo sam te crne misli, bar na neko vrijeme. Sada je bio trenutak klicanja od ushićenja. Dani zarobljeništva se primiču, konačnom kraju, a uskoro ćemo moći slobodno otići kamo želimo i za čim čeznemo. Kapelan je nastavio bogoslužje, unatoč općem nemiru i uzbuđenju okupljenih koji su jedva pratili misu. Taj nemir nije dugo trajao i prekinut je onog trenutka kad se kapelan oglasio molitvom "TE DEUM". Odjednom je, iz tisuću grla, zaorila molitvena pjesma "TEBE BOGA HVALIMO" koje je svatko na svoj način nastojao interpretirati. Netko je glasno pjevao, drugi pak mrmljao samo riječi kojih se sjetio ili pak bez riječi pokušavao pjevati melodiju. Nikome nije smetalo zna li ili ne zna tu molitvenu pjesmu, koja se pretočila u zajedničku himnu zahvalnicu na dugo očekivanom daru slobode.

Nakon završenog bogoslužja mnoštvo se zarobljenika stalo polako razilaziti ne znajući što bi uradili s ostatkom vremena koje će morati provesti u logoru. Poneki su se vratili svojim grupama, nastavivši igrati šah ili kartati, no igralo se nekako bez duše i bez sabranosti. Svakoga je mučila pomisao kako će teći raspuštanje zarobljeničkog logora i kada će i sam biti otpušten iz logora. Ništa se više važno nije dogodilo, te nedjelje, pa sam sljedećeg jutra opet rano krenuo s vodonošama do bunara. Tamo su nas dočekali seljani iz okolice Kovina, s nama već poznatom, novosti da je izglasana amnestija i da ćemo uskoro napustiti logor.

Moj je "pomoćnik" isto došao do bunara, pa smo razgovarali i o tome kada ću ja biti otpušten iz logora. Moj kovinski prijatelj nije čuo ništa o tome kada će se primijeniti amnestija na nas ovdje, a bio je doista zabrinut za moju budućnost te kako ću stići svojoj kući. Bio sam i ja sam zabrinut oko provedbe amnestije, pa sam ga upitao poznaje li slučajno dvojicu vojnika 1. proleterske brigade, Petra ili Branislava iz Smedereva, koji su me proveli do Kovina. Nažalost, nisam znao njihova prezimena, pa mi seljak nije mogao reći sa sigurnošću poznaje li jednoga ili drugoga između mnogih istoga imena. Ispričao mi je da još uvijek čeka vijesti svog najstarijeg sina koji je bio pozvan početkom 1945. na odsluženje vojnog roka u Narodnoj armiji. Bio je zbilja zabrinut za svoga sina i dok smo o tome razgovarali sinulo mi je da sam ja još uvijek zarobljenik i neprijatelj njegova sina.

Na povratku u logor razmišljao sam o tome kako će se premostiti duboki jaz i mržnja između naših naroda u novoj državi i u društvenom sistemu koji će nastajati. Do sada su proganjali i uništavali sve što je bilo u vezi s ustašama, ali ne samo s njima. Zaključio sam za sebe, da se pod naslovom "ustaštva" zapravo uništavalo sve što je imalo ikakve veze s Hrvatskom, tako građane i seljake a i domobrane, koji su dospjeli u zarobljeništvo pobjedničke Narodno oslobodilačke Armije. Hrvati i hrvatstvo neće biti po čudi novoga sistema i vjerojatno će biti pod sličnim pritiskom kao što je to bilo u Kraljevini u kojoj su Srbi vodili glavnu riječ. Hoće li novi režim, pod vodstvom komunista, vršiti slične represivne mjere kao u doba kraljevske diktature? Kako li ćemo se mi bivši zarobljenici moći uklopiti u društveni sistem nove Jugoslavije?

Ponedjeljak je prošao bez novosti, pa i bez "latrinskih", a protekao je i utorak i srijeda u velikom iščekivanju. Ipak, komandant logora je tražio dobrovoljce koji znaju ćirilicu za rad u pisarni. To je bila dobra vijest, jer se pročulo da su stigli formulari u komandaturu i da će svaki zarobljenik morati svojeručno potpisati otpusnicu iz logora. Svi smo s nestrpljenjem očekivali jutarnju prozivku u četvrtak. Kad sam se vratio s bunara, već se okupilo mnogo logoraša oko nekoliko zvučnika iz kojih je kao uvijek treštala glazba. Zatekao sam ih kako međusobno žustro raspravljaju o tome što su čuli ili što razumjeli od vrlo kratke komandantove obavijesti.

Pričalo se da će prvi zarobljenici moći napustiti logor možda već istoga dana, tj. u četvrtak, ali to još nije bilo sigurno. Nitko još nije bio pozvan u pisarnu potpisati otpusnicu, no zato se pročulo da se otpusnice pišu po "alfabetu" - jasno po ćirilici. Za nas je ta vijest bila veliko razočaranje, jer smo zapravo očekivali da ćemo napuštati logor po vojnim okruzima. Očito su naša očekivanja bila kriva! Zbog toga je u logoru počelo napeto raspravljanje o tome tko će kada doći na red i po kojem alfabetu. Po kojem se alfabetu pišu otpusnice - je li ćirilice ili latinice? U toj smo općoj pometnji tek u petak doznali da je prošle noći, 9. kolovoza, logor napustila prva grupa zarobljenika.

Nitko nije znao kada su bili pozvani u komandu logora, te im uručene otpusnice. Nije se znalo koliko ih je bilo u prvoj grupi i kamo su krenuli odavde. Sve je bilo obavijeno velom velike tajnovitosti, a od "latrine" smo saznali, da se izabranim logorašima daje otpusnica s putnim nalogom, te komad kruha. Potom su ih navodno odveli u neki prostor iza komandature, gdje bi čekali do odlaska. Nitko više nije mogao s njima razgovarati kad su napustili logorski prostor, a niti smo noću vidjeli kada su otišli. Ta nam se tajnovitost činila čudnovatom, pogotovo nakon što je službeno objavljena vijest o generalnom oprost i amnestiji u samom logoru. Usprkos svemu, to nas nije mnogo smetalo, jer je glavno bilo za nas da su zarobljenici počeli napuštati logor, pa makar to bilo pod velom noći i s nepoznatim ciljem.

Za mene nije bilo posebnih promjena dnevne rutine tijekom narednih dana, osim što se u nedjelju, 12. kolovoza, nije držalo bogoslužje pod starim dudom. Primjećivalo se postupno pražnjenje logora iz dana u dan, što se moglo najbolje vidjeti pri dnevnom posjetu latrinama. Više od tamo nisu dolazile vijesti, osim novosti da se komandant ne drži alfabeta. On katkada uzme, po svom nahođenju, izvjesni broj, već gotovih, otpusnica i preko reda pozove zarobljenike. Pisari su nastojali svakoga dana pripremiti što više otpusnica, ali je komandant nasumce uzimao već gotove otpusnice. Više nije trebalo toliko vode u kuhinji, pa sam mogao donijeti pun kabao do našeg duda, kako bismo se Vet i ja malo oprali, prije nego napustimo logor. Moju sam porciju tako po prvi puta upotrijebio, pa sam jednom porcijom vode oprao sapunom skoro cijelo tijelo. Ostalo mi je nešto vode, pa sam, uz veliki oprez, djelomično uspio obrijati izraslu bradu.

Te nedjelje, nakon večernjeg obroka, došao je trenutak rastanka od moga kolege s Križnoga puta. Vet je bio pozvan da se javi u komandaturu sa svojim stvarima poslije večere. Vratili smo se do našega duda, gdje je Vet skupio svu svoju neimaštinu i otišao do skupine logoraša koje sam tek ovdje upoznao i koji su već čekali odlazak. Naš je rastanak bio kratak i bez sentimentalnosti. Poželjeli smo si siguran povratak domu i mnogo sreće u budućnosti. Nismo izmijenili niti jednu riječ o tome da bismo se možda jednom vidjeli ili da bismo ugovorili sastanak. Sve što smo rekli bilo je: "SRETAN PUT - NEKA TI JE SRETNO".

Zašto nitko od nas dvojice nije spomenuo mogućnost da se sretnemo jednoga dana - ne znam? Možda nismo htjeli da nas urok prati na putu u novi život. I tako smo se moj pravi i u teškim trenucima nedaća i opasnosti, provjereni prijatelj i ja, oprostili srdačnim rukovanjem i zagrljajem prije nego smo se rastali. Nikada kasnije se nisam mogao sjetiti njegovog pravog imena, pa sam ovdje pisao o njemu pod nadimkom "VET"? Ne sjećam se uopće jesmo li međusobno ikada koristili naša prava imena ili čak izmijenili naše adrese! Veta nisam nikada više vidio nakon našeg rastanka!

Ostao sam ali sam ipak nastavio spavati pod dudom, kad je odjednom, još za mraka, počela oluja s jakom kišom. Skupio sam svoje stvari i otrčao do ulazu

u zgradu "bubare", gdje se skupilo više logoraša koje je iznenadila kiša. U zgradi bi sada bilo dovoljno prostora, no na stolovima je ostalo mnogo otpadaka i prijavštine koju nisu očistili njezini bivši «stanari». Nevidljiva je prijavština strašno vonjala, a zadah koji se širio iz unutrašnjosti zgrade bio mi je nepodnošljivo odvratn. Zbog toga uopće nisam htio ući u samu zgradu, nego sam sjeo na prag i čekao dok kiša stane ili da dođe jutro, pa da idem s vodonošama do bunara. Napravio sam malo reda u naprtnjači, spremivši ono malo stvari koje bih možda trebao na putu kući, a gunj složio na vrh i potom čvrsto zavezao konopom pod poklopcem. Od sada ću morati nositi naprtnjaču sa sobom dok ne nađem nekoga među preostalim logorašima kome bih je mogao povjeriti.

U ponedjeljak, 13. kolovoza, je jutro osvanulo još malo oblačno, pa sam se uputio do kuhinje i ostavio naprtnjaču tamo, dok se ne vratim s bunara. Kod bunara je bilo malo ljudi, pa smo brzo napunili cisternu, ali ne više do vrha, jer kuhinja nije više trebala toliko vode. Tako smo se ranije vratili u logor nego obično, pa sam uzeo naprtnjaču i krenuo u potragu za novim logorištem. Primio sam jutarnji obrok, te krenuo do našeg bivšeg duda pojesti u miru, prije nego li krenem u potragu za novim logorištem. Učinilo mi se, dok sam jeo, da sam čuo svoje ime u jutarnjoj prozivci logoraša koji bi toga dana trebali napustiti logor.

Pojeo sam polako jutarnju juhu i sav kruh, da ne bih krenuo na put prazna trbuha. Potom sam uzeo naprtnjaču i otišao do oveće grupe logoraša koji su čuli svoje ime na prozivci, pa su uzbuđeno raspravljali o svom skorom odlasku. Među okupljenim logorašima nisam vidio nikoga poznatog, a svi su bili stariji od mene. Zbog toga sam i pretpostavljao da nitko od njih nije prošao Križni put, nisam im se pridružio, nego sjeo pod stablo obližnjeg duda. Tamo sam strpljivo čekao u nadi da nisam krivo čuo svoje ime.

Sjedeći tako pod dudom, zaklopio sam oči, te u mislima prolazio događaje posljednjih triju tjedana što sam ih proveo u kovinskom logoru s prijateljima s Križnoga puta. Sama pomisao da ću već večeras napustiti logor, izazivala je u meni povremeno osjećaje sreće i veselja koji su se izmjenjivali s izvjesnom zabrinutošću što će se dogoditi na putu i kakva me stvarnost čeka kad se vratim kući. Mora da sam zadrijemao čekajući jer je vrijeme vrlo sporo prolazilo. Na trenutak probudivši se, gledao sam dokono što se događa u logoru i oko opustjelog logorišta pod "našim" dudom.

Logor je prilično opustio jer ga je vjerojatno već napustila bar polovica zarobljenika. Već se i broj prozvanih logoraša smanjio, jer sam jutros procijenio da je u grupi bilo oko 400 osoba. Dalje sam računao, pa sam pretpostavio da logor dnevno napušta oko 400 osoba što bi značilo da je u logoru ostalo još oko tisuću zarobljenika. U jedan vlak s deset vagona može se lako smjestiti po 400 otpuštenih zarobljenika, što je razlog zbog kojega su zarobljenici odlazili noću. Iz Kovina je mogao otići samo jedan vlak noću, pa se time sprječavalo logorašima da dođu u bilo kakav dodir sa stanovnicima.

Već je davno prošlo podne, kad sam jasno čuo da su prozvali moje ime i rekli da se spremim za odlazak. Broj se zarobljenika pred kapijom znatno smanjio, pa sam očekivao da ću uskoro doći na red da odem u komandaturu po svoju otpusnicu. Ustao sam i stao pored kratkog reda pred kapijom, te tamo nastavio čekati, ali s ugodnom spoznajom da ću vjerojatno putovati vlakom iz Kovina do Osijeka. Bila mi je želja da ne moram opet hodati u koloni u četveroredima. Tek kasno poslije podne ponovno su prozvali moje ime, pa sam krenuo do kapije i rekao stražaru da se moram javiti u komandaturu. Stražar me je prepoznao kao “znamenitog” vodonošu pa mi je poželio “srećan ti put” uputivši me kamo trebam ići.

Ušao sam u komandaturu i u sobu pisara gdje sam morao potpisati, na velikom arku papira, primitak otpusnice i putnog naloga. Provjerio sam samo je li moje i očevo ime ispravno napisano ćirilicom, a ispod toga godina i mjesto rođenja. Napustio sam prostoriju bez pozdrava, te otišao do kuhinje uzeti komad “leba”. Nakon toga sam izašao na drugu stranu komandature u bivšu vratarnicu “bubare” i više se nisam osvrnuo pogledati ograđeni prostor logora. To mjesto je za mene prestalo postojati zauvijek! Iza zgrade je bio manji, žicom ograđeni, prostor u kojemu se okupilo stotinjak zarobljenika kojima je bila uručena otpusnica, te putni nalog do “mesta prebivanja”. Sjeo sam pored ograde, te čekao razvoj događaja, dok je logor i komandatura polako nestajala u mraku mlade noći.

Zbog mraka nisam mogao pročitati što piše na tom papiru koji je bio otpusnica i putni nalog. Složio sam ga oprezno i uložio u vrećicu s vrijednostima koju ću od sada nositi oko vrata. Bio sam sretan što vrećicu više ne moram nositi obješenu ispod spolovila kao za vrijeme marša, pa i posljednjih nekoliko tjedana provedenih u Kovinu. Zbog mraka nije bilo moguće nekoga prepoznati ili pak razgovarati o bilo čemu, pa sam nastavio čekati u potpunoj tišini koja je vladala među odabranim, za odlazak iz logora. Drijemao sam prisjećajući se sličnih situacija proteklih tjedana gdje sam morao čekati u neizvjesnosti što će me uskoro snaći. U meni se sada probudila nada i očekivanje sretnije kobi, što je bila velika razlika u usporedbi s prijašnjim sličnim čekanjima koja su donosila nove strahote i trpljenja. Zaspao sam sjedeći i spavao kao i svi ostali ljudi oko mene. Noćni je mir zavladao i uspavao zarobljenike koji su očekivali odlazak iz logora.

Negdje oko ponoći probudilo nas je nekoliko stražara, pa su nam zapovjedili da formiramo četverorede u koloni koja će odmah krenuti. Kolonu su povelili kroz vrata na stražnjoj strani ovog ograđenog prostora, pa je sada bilo jasno zašto nitko nije vidio kada i kuda su krenuli otpušteni zarobljenici. U potpunom mraku i tišini hodali smo poljskim putem, podalje od zapadne strane logora, koji je vodio u smjeru Kovina. Tišinu je samo povremeno prekidao lavež pasa, dok smo prolazili kroz mjesto pored neosvijetljenih kuća, što me je podsjetilo na slična hodanja noću u nedavnoj prošlosti. Kad smo stigli do željezničke stanice u Kovinu odahnuo sam zadovoljno sretan što ćemo putovati vlakom.

Po deset četveroreda uspinjalo se bez žurbe u stočne vagone, te bi posjedali mirno po podu. Vrata su vagona ostala otvorena, a stražari su se povukli nekamo u mrak. Ostali smo sami čekajući da vlak krene.

Drijemao sam sjedeći na pragu vagona uživajući u svježini noći izbjegavajući ustajali i smrdljivi zrak u unutrašnjosti vagona. Konačno, pri prvim zracima svjetla na istoku, pokrenuo se vlak i uskoro smo napustili stanicu u Kovinu. Logorski stražari nisu putovali s nama, a isto tako nas nije nitko ispratio na stanici. Sjedio sam na pragu vagona, čija su vrata ostala otvorena, pa mi je bilo vrlo ugodno zuriti u mrak dok je vlak huktao vojvođanskom ravnicom. Sunce je granulo, te osvijetlilo djelomično požnjevena polja ili visoko izrasli kukuruz neposredno pred berbu. Vlak je bez zaustavljanja već za dana prošao Bavanište i stigao do Petrovog Sela, kroz koje sam prošao u obrnutom smjeru prije tri tjedna dolazeći od Vršca putem u kovinski logor. Nisam znao što me čeka u tom logoru gdje sam trebao proći tečaj "preodgajanja" o kojem je prvi put govorio politički komesar u Daruvaru, tamo davno, 30. svibnja. Na putu za Kovin mučila me je neizvjesnost i malodušje, a sada sam bio pun radosti i nade - eto, vraćam se svome domu i obitelji bez pratnje!

Htio sam s nekim porazgovarati i podijeliti svoje sretne osjećaje, pa sam u vagonu tražio bar neko poznato lice među četrdesetak suputnika. Nikoga nisam prepoznao! Svi su bili bolje odjeveni i obuveni nego ja, pa sam pretpostavio da nitko od njih nije prošao teške kušnje na dugim marševima. Upitao sam čovjeka, koji je sjedio pored mene na pragu vrata, poznaje li on nekoga od naših suputnika. On je samo odmahnuo glavom "ne", ali mu očito nije bilo do razgovara.

Ponovno sam se osjećao osamljenim, pa sam zaključio da sam opet prepušten sebi samome. Stao sam se opet uvjeravati da se moram brinuti sam za sebe i ne očekivati ikakvu pomoć od drugih. Prošao me je zanos nedjeljne velike mise u logoru, kad nam je bilo objavljeno da ćemo uskoro biti slobodni. Taj polet osjećaja o slobodi kao da je ugasio svaki slučajni prijateljski odnos i međusobnu potporu među nama. Svi smo sada stranci. Nikoga ne poznajemo, odlazimo u nepoznatim smjerovima i različite će nam biti budućnosti.

Vlak je krenuo prema jugu pa smo prošli kroz Banatsko Novo Selo vozeći kroz pjeskovitu ravnicu i polja na kojima su izrasle visoke stabljike kukuruza. Izvukao sam vrećicu i oprezno izvukao papir otpusnice da vidim kako glasi moj putni nalog. Formular je izdalo Ministarstvo odbrane, Odeo za Ratne zarobljenike, a za kovinski je logor oznaka glasila "XX-B". Podaci su pisani ćirilicom, što znači da je oznaka logora bila "XX-V" (valjda za "vojni"), dok je na otpusnici pisar unio datum "u Kovinu, 8. avgusta 1945". Dalje je pisalo da sam se predao Armiji 14. maja 1945. kod Slovenj Gradeca i to kao komandant artiljerijskog voda.

Otpušten sam iz zarobljeništva Odlukom o generalnoj amnestiji Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije - skraćeno AVNOJ. To mi ama baš ništa značilo, kao niti pozdrav "Smrt fašizmu - Sloboda narodu" na dnu formulara. Dalje je pisalo još da mi se odobrava povratak u Osijek, u moje mjesto prebivanja, gdje se moram javiti 24 sata nakon dolaska u Komandu armije. Otpusnica vrijedi za slobodno putovanje vlakom i brodom od Kovina do Osijeka za jednu osobu - bez prava povratka. Pročitavši morao sam se zbilja nasmijati tom tekstu tiskanom na kraju jedne otpusnice iz zarobljeničkog logora. Bez prava na povratak? Sigurno se više nikada neću vratiti u Kovin gdje sam bio logoraš! NIKADA VIŠE DOK SAM ŽIV!

Pomno sam složio otpusnicu, spremio je u vrećicu i strpao pod košulju. Jutarnje je sunce zagrijalo, no danas nisam skinuo košulju da bih trijebio uši, što je do sada bila dnevna rutina. Uskoro će im doći kraj kada stignem kući, pa se budem mogao dobro oprati i baciti svu ovu usmrđenu odjeću koju nosim na sebi bar mjesec dana. Vlak je sporo drndao ravnicom, koja se je činila sve zelenilom nakon svog jednoličnog pjeskovitog sivila do sada. Približavamo se Dunavu, pa je netko spomenuo da ćemo putovati do Beograda, ali ćemo prije toga proći kroz Pančevo. Vlak se zaustavio prije Pančeva, u ranžirnom dijelu stanice, a lokomotivu su otkačili da bi je kasnije prebacili na začelje našeg vlaka. Onda smo krenuli u suprotnom smjeru od malo prije. Tada je netko primijetio u daljini beogradsku tvrđavu Kalemegdan osvjetljenu jutarnjim suncem. Vlak je vrlo polako prelazio preko mosta na rijeci Tisi koji mora da je bio tek nedavno popravljen. Vlak se vrlo sporo kretao nasipom kroz močvarni predio, tipičan za područje između Dunava i Tise sjeverno od Beograda.

Već je prilično zagrijalo, pa sam skoro poželio hodati u sjeni vlaka, toliko se sporo vukao nasipom. Iznenada se vlak zaustavio neposredno pred ranžirnim dijelom stanice, a nekoliko trenutaka kasnije smo čuli povike: "Silazite! Svi putnici van! Vlak staje ovdje. Silazite svi! Vlak ne ide dalje odavde!" – Polako su zarobljenici počeli izlaziti iz vagona, ne znajući zapravo što im je činiti, pa su se prvo okupljali oko vagona. Prošlo je neko vrijeme bez ikakve zapovjedi a to nas je sve još više zbunilo. Naprijed bliže kod lokomotive izašlo je iz vlaka nekoliko putnika, pa su se uputili nasipom prema željezničkoj stanici. U prvi čas ju nismo primijetili, jer se nalazila dosta daleko ispred naših vagona. A što sada, pitali smo se? Konačno, polako i nesigurno, otpušteni su zarobljenici krenuli za putnicima do stanice, a da im nitko nije zapovjedio što moraju činiti.

I tako smo u utorak, 14. kolovoza, stigli sredinom prije podneva pred Krnjaču, željezničku postaju nedaleko obale Dunava i samo nekoliko kilometara sjeverno od Beograda. Zašto vlak nije išao dalje za Beograd odakle bismo mogli nastaviti putovanje vlakom? Uskoro smo doznali da popravci još nisu dovršeni na velikom visećem mostu preko Dunava, pa je željeznički promet prekinut. Da bi se stiglo u Beograd mora se pješaćiti do obale Dunava, te prijevozom prijeći na desnu obalu i nastaviti do beogradskog kolodvora, odakle, navodno, kreću vlakovi za Zemun i dalje na zapad. Stajali smo u grupama neodlučni što nam je činiti a što je sve više poticalo razdražljivost.

Kuda da idemo? Kako doći do Zemuna da se ne prolazi kroz Beograd?
Postoji li prijevoz na Dunavu kod Zemuna?

Čule su se primjedbe i prijedlozi sa svih strana, da bi odmah bili odbačeni. Nitko nije zapravo znao što treba učiniti, pogotovo kad su neki upozoravali na opasnosti od provokacija s kojima bi možda bili suočeni, kad bi se kretali u velikim grupama. Čini se kao da je većina bila za to da se ide u Beograd, iako nitko od nas nije znao ništa o stvarnoj političkoj situaciji u glavnom gradu nove Jugoslavije. Stajali smo na suncu neodlučni što učiniti i pomalo zabrinuti zbog svog sadašnjeg stanja i izgleda. Sigurno se moglo otići do Beograda i proći kroz grad do stanice, ali to samo pod okriljem velike grupe u kojoj ćemo naći izvjesnu zaštitu. Ovdje nas je bilo oko četiri stotine, pa bi takva grupa uspješno prošla taj put, ako bi imala svoje odlučno vodstvo. No, nitko se nije htio toga prihvatiti, pa smo i dalje stajali prepirući se. Rasprava je postajala sve glasnijom, možda i od porasta temperature jer se podne približavalo.

Meni je bilo dosta tih jalovih razgovora, pa sam najbližoj osobi rekao: "Nema smisla čekati da svi krenemo zajedno! Neki su već otišli, hajd'mo i nas dvojica?" - Na to će netko drugi pored mene: "Ja idem prvo za Beograd, a od tamo znam kako ću doći do Zemuna. Ako nema vlaka za Zemun, onda mora postojati neki prijelaz preko Save." - Meni se taj prijedlog učinio pomalo kompliciran, pa sam upitao: "Zašto prvo ići u Beograd? Hajd'mo naći prijelaz preko Dunava i doći odmah do Zemuna. Do lijeve obale Dunava je odavde samo nekoliko kilometara i sigurno ćemo tamo naći prijevoz do Zemuna. Mislim da je to jednostavnije i sigurnije rješenje za nas. Hoćemo li?" - Ponovno se javi netko drugi odrješitim glasom: "Ne, nikako ne tako! Ja ne želim hodati kad imam slobodnu kartu za putovanjem vlakom i brodom. Ja idem za Beograd kao i drugi!" - I tako su se nastavljali jalovi razgovori i komentari, sve dok se ne bi formirala manja grupa i krenula put Beograda.

Kao grom iz vedrog neba su mi u podsvijesti odjeknule one četiri kobne note iz Beethovenove 5. simfonije - točno kako sam ih već prije čuo u trenucima tjeskobe i opasnosti. Ne trošeći riječi krenuo sam svojim putem u smjeru gdje sam očekivao da ću najbrže stići do lijeve obale Dunava na dohvat Zemunu. Napustivši područje stanice, spazio sam zemljanu cestu koja je vodila prema zapadu, neposredno pored sela Krnjače. Desno su se od ceste prostirala polja i livade. Usput sam sreo nekoliko osoba, vjerojatno su bili seljaci iz obližnjih sela, pa sam ih ljubazno pozdravio a oni su mi odzdravili pogledavši me malo sa čuđenjem. Nešto dalje uz cestu primijetio sam stariju ženu kako radi u svom povrtnjaku, pa sam zastao i poželio joj dobar dan. Ogladnio sam i ožednio, pa sam je upitao: "Draga majko, možete li mi pokazati put kojim ću najbrže doći do prijevoza za Zemun? Oh, molim vas, imate li malo vode za mene? Ožednio sam od te vrućine, znate!"

Žena je podigla glavu i nemalo iznenađena prozbori: "Sine, Bože moj, odakle dolaziš ovakav? Dalek je to put do preveza za Zemun. Vrlo dalek put, vjeruj mi, sine!" - Bio sam sretan da hoće razgovarati sa mnom pa joj odvratih

usrdno: "Znam, znam ja da je daleko do prijevoza. Ja sam jučer otpušten iz logora ratnih zarobljenika i želio bih stići što brže kući. Ja imam od vlasti ovjerenu otpusnicu i putni nalog kod sebe pa me se ne trebate bojati. Molim vas, majko, pokažite mi najkraći put do prijevoza, molim!" - Žena nije dugo oklijevala nego priđe ogradi povrtnjaka i pozva me rukom: "Uđi amo, sine! Jasno, da ću ti pokazati put, ali prvo uđi da ti dam nešto za jesti i mlijeka. Mlijeko je bolje od vode za tebe. Pođi sa mnom do kuće!"

Slijedio sam ženu do njene vrtlarske kućice, pa sam sjeo na kućni prag u ugodnoj sjeni. Žena je donijela nešto kruha i sira, te posudu s mlijekom, pa sam počeo jesti ponuđeno, sretan zbog prilike koja mi se pružila i puno se zahvaljujući domaćici. Sjela je pored mene na prag i nutkala me da jedem koliko hoću, a usput se raspitivala odakle sam i kako sam ja dospio u to zarobljeništvo. Bilo je vrlo ugodno sjediti u hladovini u vrijeme najveće dnevne žege u kolovozu, a usput utažiti glad i žeđ umornog tijela. Odgovarajući na upite dobre žene, osjetio sam da me polako hvata drijemež, što je bio znak da je došlo vrijeme da se dignem kako ne bih podlegao nagonu spavanja. Naglo sam i odlučno ustao, unatoč oštrih protivljenja seljanke, koja je navaljivala da ostanem još malo i da se odmorim. Morao sam odbiti njen prijedlog no sa dubokim žaljenjem i obrazloženjem, da me čeka još dalek put. Bilo je krajnje vrijeme da pođem dalje čim prije i stignem brzo do svoga cilja. Mnogo sam se zahvaljivao domaćici na dobročinstvu, dok me je pratila sve do ceste i tamo pokazala put do prijevoza.

Slijedio sam put bez poteškoća kako mi je rekla seljanka. Put je uskoro postao samo ugažena prtina usred ravnice, u stvari močvarnog područja, koje je redovito bilo poplavlivano visokim vodama Dunava i Tise. Žena mi je rekla da je put pretežno suh, ali da ću možda naići na mjesta gdje ću morati kroz blato. Upozorila me je da se strogo držim utabanog puta, jer pored njega ima mina iz rata, a i mjesta sa živim pijeskom u močvari.

Moja su stopala lijepo zacijeljena pa nisu bila više toliko osjetljiva pri hodanju. Navukao sam preostale debele čarape, da mogu sigurnije hodati u očevim sandalama, koje su bile malo prevelike za mene. Hodajući žustro počeo sam se znojiti, pa sam skinuo košulju i zataknuo je pod naprtnjaču da upije znoj koji mi se cijedio niz leđa. Strogo sam se držao puta određujući napredak prema Kalemegdanu, te suncu koje je bilo sada još visoko i lijevo od smjera kretanja. Nakon sat hoda stigao sam do širokog vodotoka na kojem se jedva nazirao protok. A što sada? Hoću li moći pregaziti to široko korito ili ću morati plivati na drugu stranu? Gledao sam uzvodno i nizvodno obalom, nadajući se pronalasku rješenja problema.

U obalnom je šašu bilo nekoliko procjepa, a uzvodno, pedesetak metara od mene, vidio sam nekoliko privezanih plitkih i crno obojenih čamaca tipičnih za Dunav. Još dalje od privezišta bilo je sklonište od šiblja, na povišenom dijelu obale, ali tamo nije bilo nikoga. Hoću li uzeti jedan od čamaca, pa pokušati veslati do druge obale? Sigurno neću naći vesla ili motke u čamcima, a osim

toga, taj mi se pothvat učinio preopasnim zbog nepoznavanja vodotoka, te struja i mogućih virova. Ako bih pokušao pregaziti vodotok morao bih imati neku motku kojom bih mjerio dubinu gaza ili osjetio opasne naplavine pod vodom. Kako nisam našao ništa prikladno, odustao sam od te namjere. Pošao sam nizvodno u potrazi za nekim širim procjepom u šašu da bih imao bolji pregled vodotoka, te ocijenio udaljenost i izgled suprotne obale. Kod prvoga procjeka u šašu opazio sam čamac kako polako prelazi vodotok približavajući se mojoj obali. U čamcu je stajao čovjek, pa se motkom odguravao od dna, a dubina vode nije mogla biti više od jednog metra, sudeći po dužini uronjavanja motke.

Čekao sam strpljivo u procjepu obalnog šaša da vidim gdje će čamac pristati. Kad me je lađar primijetio, stao je na čas i oslonio se na motku, iznenađen što se netko nalazi na obali. Javio sam mu se mašući košuljom: "Druže ribaru, molim pomozite mi! Htio bih prijeći rijeku da dođem do prijevoza za Zemun. Molim, nemojte otići! Molim, dođite do obale!" - Ribar me je gledao neko vrijeme sumnjičavo, a onda se otisnuo motkom i prišao čamcem obali nešto dalje od mjesta gdje sam stajao. Prišao sam mu, te mirno pričao da nisam neki bjegunac, nego otpušteni ratni zarobljenik, te posjedujem ispravni putni nalog da se mogu vratiti kući. Čovjek je mirno slušao moje priču, pa sam htio još iz vrećice izvući otpusnicu da mu je pokažem. Ribar se nasmiješi, te me vrlo prijateljski pozva da pridem njegovom čamcu.

"Dobar dan tebi, sine! Dobro što si čekao da te netko preveze na drugu stranu. Uđi u čamac, prevest ću te. Bilo ih je više koji su pokušali pregaziti rukavac. Malo ih je uspjelo u tome a više ih je stradalo. Sjedni na dno čamca i ne brini. Hajd'mo!" - Ribar je bio vrlo ljubazan, pa sam mu se jedva stigao pravo zahvaliti za vrijeme kratkog prijevoza do druge obale. Primijetio sam da je struja vodotoka mnogo jača nego što sam očekivao motreći s obale, pogotovo kada smo prišli strmijoj obali. Ribar se gurao motkom nizvodno, do pješčanog spruda, gdje je sigurno pristao i privezao čamac. Kad sam izašao iz čamca reče mi: "Vidiš li onaj procjep u trski, sine? Tamo u visokoj trski? To je siguran put koji smo prokrčili i nemoj silaziti s njega. Pazi se! Ima svuda mina iz rata zbog kojih smo izgubili nekoliko goveda. Bog te blagoslovio, sine. Stigni sretno svojoj kući!"

Popeo sam se preko pješčanog spruda na povišku obalu, pa sam se okrenuo da bih se zahvalio svom spasiocu. Ribar je već bio sred vodotoka vraćajući se svojoj kući u selu Borča. Viknuo sam za njim i mahao dok se nije osvrnuo, te odmahnuo rukom pokazujući mi još jednom smjer kojim trebam ići. Okrenuo sam se i pošao utabanom i prokrčenom stazom između visoke trske. Bilo je negdje rano poslije podne, pa me je oblio znoj od vrućine i vlage u zraku, što mi nije uopće smetalo, jer me obuzelo silno oduševljenje jer sam svladao skoro nepremostivu zapreku na putu kući. Odmah sam se dobro osjećao što mi je povratilo snagu i samosvijest. Moja nedavna iskustva, da ima još dobrih ljudi koji pripravno i od srca pomažu, podigla su moje pouzdanje te možda djelomično zbrisala gorke osjećaje zarobljenika - jednog

od izopćenika novoga društva. Hoće li mi biti bolje od sada? Hoću li uopće moći živjeti normalno? Iznenađujuće brzo su ta moja razmišljanja bila prekinuta, kada sam odjednom izašao iz šaša i našao se na lijevoj obali Dunava. Na visokoj obali širokog Dunava naišao sam na široku stazu s kolotečinama koja je sezala u oba smjera unedogled. Kojim smjerom da krenem kako bih došao do nekog prijevoza?

Stojeći na obali nisam vidio Kalemegdan zbog visoke trske, a niti neko veće naselje uzvodno na suprotnoj obali. Krenuo sam zato nizvodno uvjeren, da ću već naići na neki prijevoz za Zemun ili kasnije za Beograd. Mora da je utorak, 14. kolovoza, bio moj sretni dan, jer sam nakon kojih stotinjak metara naišao na veće iskrčeno mjesto pored obale, a u koritu rijeke veću drvenu platformu na pilotima. Na platformi su stajali ljudi s nekoliko kolica te jedna kola s dva upregnuta konja. Polako sam prilazio pristaništu prijevoza gdje sam primijetio nekoliko osoba u uniformi Narodne milicije od kojih su neki gledali u mom smjeru. Izvukao sam otpusnicu iz vrećice i silazio mostom koji je vodio do samog pristaništa. Bez poziva pružio sam otpusnicu najbližem milicajcu pozdravivši: "Konačno sam pronašao prijevoz za Zemun. Evo, ovdje je moja otpusnica iz logora. Ona je ovjerena i dopušta mi slobodno putovanje!"

Milicajac je samo odmahnuo, te reče: "Hajde družo! Idi samo dalje! U redu je. Mi znamo odakle ti dolaziš. Pođi i čekaj s drugima da priveže prijevoz za Zemun. Nećeš dugo čekati!" - Možda je milicajac imao razumijevanje, za moj položaj ili čak samilost, obzirom na moje stanje, ali to nije pokazao niti jednom daljnjom riječi ili čak gestom. Ni tko drugi na pristaništu nije sa mnom razgovarao ili prišao pitati trebam li pomoć. Stao sam pored ograde i gledao u vodu Dunava kako tiho teče, čekajući na prijevoz kad me odjednom uhvati vrtoglavica, a na oči mi pade mrak. Svom snagom volje držao sam se ogradu zarivši u nju nokte, pa me je bol vratila stvarnosti. Otvorio sam oči i pogledao ljude oko sebe, no nitko se nije maknuo s mjesta, pa sam se okrenuo prema obali u namjeri da pobjegnem odavde. Zašto? Zašto osjećam tu ukorijenjenu potrebu za bježanjem od Ljudi? Zašto se bojim tih Ljudi, koji mi nisu ništa zla učinili?

Je li to samo zbog straha ili poniženja zbog mog bijednog izgleda? Moj je izgled sigurno odudarao od onoga ostalih osoba na pristaništu, pa ipak taj nije odvratio seljanku i ribara da mi pomognu. Zvonko, bubnjala su mi ona četiri kobna tona u ušima, nećeš valjda sada popustiti? Prešao si znatan dio puta prema kući, pa stisni zube još malo! Nećeš valjda odstupiti od cilja za kojim toliko čezneš u posljednja četiri mjeseca? Sam vrijediš barem toliko koliko svaki od njih ovdje oko tebe. Pokazao si svoje valjanost i vrijednost u mnogim opasnostima i tegobnim vremenima, pa nećeš valjda sada, skoro na kraju svojih patnji, popustiti?

U međuvremenu je prijevoz prešao maticu rijeke, pa je sporo, protiv struje, prilazio pristaništu. Malo kasnije je prijevoz pristao udarivši u obalu dosta snažno i uz buku motora sve dok nisu konopi bili čvrsto vezani za veza.

Udarac nas je sve dobro zdrmao, a konji su glasno njištali dok ga ih kočijaš pokušavao smiriti i čvrsto držati za uzde da ne odvuku kola u vodu. Iskrcalo se je samo nekoliko osoba, pa smo se potom svi mi brzo ukrkali. Odriješili su konope, motori su zabrektali, pa je prijevoz krenuo natrag vozeći koso protiv struje polako se spuštajući niz Dunav. Vožnja rijekom je bila veoma ugodna i postupno je smirila moje uzbuđenje, pa sam se sjetio skele kojom smo prelazili Dravu kod gornjodravske pumpne stanice. Skela nije imala motore, nego je koristila struje rijeke za prijelaz s jedne obale na drugu. Bila je vezana dugim čeličnim konopom za koloturu koja se kretala po čeličnom kablju razapetom između obala na dva visoka stupa. Jaki su motori prijevoza brzo obavili svoj posao, pa smo za dvadesetak minuta stigli do desne obale i veza zemunskog pristaništa.

Sišao sam među zadnjima, pa sam upitao milicajca na mostu kuda trebam ići do željezničke stanice. Začudio se malo mom upitu, pa me, sažalim glasom uputi ka strmoj cesti kojom ću stići na trg odakle nije daleko do stanice. Iako je bilo jako vruće i sparno, ipak nisam htio skinuti košulje, koje sam obukao još prije nego li sam došao do prijevoza. Jako sam se znojio uspinjući se strmom popločenom cestom, pa mi je košulja uskoro bila mokra, no možda je tako bolje, nego da me ljudi vide golog do pojasa iz kojeg viri moj izmršavljeni kostur i kosom zarasla glava. Stigao sam na trg iscrpljen dugim i strmim usponom, pa sam sjeo na rubnjak da dođem do daha. Nitko nije obraćao pažnju što sjedim na rubnjaku ili se zaustavio da me upita što tu radim. Patrola milicije je prošla preko trga ne obraćajući uopće pažnju na mene, unatoč mom bijednom izgledu. U izvjesnoj mi je mjeri to čak i odgovaralo, pa sam ostao sjediti dok mi se nije povratila snaga i volja da što prije nastavim put kući.

Na drugom sam kraju trga odmah ugledao kolodvor, pa sam se užurbano uputio tamo da ne bih slučajno zakasnio na vlak. Sama pomisao da bih još mogao promašiti odlazak vlaka ove večeri, te čekati do sutra, tjerala je umorne noge da se brže pokreću. Pokazao sam svoje otpusnicu milicajcu na straži pred ulazom u kolodvor, a on samo odmahnu pokazujući rukom da odem do šaltera za izdavanje putnih karata. Šalter je bio zatvoren, a nigdje nije bilo ovješnog plakata s voznim redom. Izašao sam na peron i na klupama spazio nekoliko osoba koje su po izgledu bile slične meni. Prišao sam klupi na kojoj je jedna osoba više sjedila nego ležala i prije nego li sam što mogao reći, on me pozdravi: "Zdravo zemljače! Dobro došao među povratnike. Ti isto čekaš vlak koji će nas odvesti na zapad, zar ne? Odakle dolaziš?"

Iznenaden srdačnim pozdravom supatnika, odgovorio sam mu: "Ja sam bio u grupi ratnih zarobljenika koji su napustili logor u Kovinu prošle noći. U jutro smo stigli vlakom do stanice Krnjače odakle nismo mogli putovati dalje. Koliko dugo čekaš vlak?" - Na to će moj, iznimno razgovorljivi, suputnik: "Krenuli smo iz Vršca i doputovali do blizu Beograda, a onda smo hodali kroz grad do kolodvora. Ovo je već drugi dan kako čekamo vlak koji putuje na zapad.

Izgubili smo mnogo vremena čekajući i lutajući a mnogo su nas ponižavali gdje god smo se pojavili. Nisu nam htjeli dati ništa za jelo, a nitko nema novih dinara da što kupimo. Moljakali smo za jelo po okolici Zemuna, pa smo možda promašili koji vlak. Kažem ti, ogavno je to čekanje!”

Sažalio mi se sugovornik, no nisam odolio da ga dalje ne ispitujem: “Koliko vlakova dnevno ide iz Zemuna na zapad? Postoji li kakav redoviti vozni red?” - Pomalo s podsmjehom na moje bedasto pitanje, reče: ”Za Boga, što to pitaš? Ne! Nema ovdje redovitog prometa, nego ti lijepo čekaj dok naiđe vlak s dovoljno vagona, pa se pokušaj ukrcati kako znaš i možeš. U stvari, nema uopće putničkih vagona u vlakovima, nego su to samo stočni vagoni ili po koji otvoreni teretni vagon. Zbilja bit će gadno putovati a pogotovo za nas, bivše ratne zarobljenike.” - Nisam se dao lako smesti, pa ponovno upitah: “U redu! Razumio sam sve što si rekao. Meni je osobno sasvim svejedno kako ću putovati vlakom samo da što prije stignem kući. Znaš li hoće li možda sastaviti vlak ovdje u Zemunu?” - “Ah, da, nekoliko je kolega krenulo tamo prema ložionici, ali se nitko od njih nije vratio ovamo. Vidiš tamo onu crnu zgradu skoro pri kraju stanice - to je ložionica. Vidiš li?”

Pogledao sam u smjeru koji mi je pokazao, pa sam odlučio sam vidjeti što se tamo događa. Mrzilo me hodanje po oštroj podlozi između kolosijeka, ali je to sada bilo podnošljivije u sandalama. Na kraju perona naišao sam na pipu za vodu iz koje je, na moje najveće iznenađenje, čak potekla voda. Iskoristio sam priliku da se malo operem i sperem sloj prašine sa znojne kože, koja me je počela svrbjeti ili su to uši podivljale. Tko će znati? Zašto postupaju s nama gore nego li sa životinjama, pomislih na tren kad me je opet spopao osjećaj samo sažaljenja. Zašto se ponašaju prema nama gore nego li prema divljim zvijerima? Zašto nam ne dopuštaju da se vratimo svojim domovima na ljudski način i dostojan čovjeka?

Borio sam se protiv tih nesuvislih misli govoreći si da to ne koristi i ne vodi ničemu. Brini se sam za sebe i učini što trebaš, pa ćeš naći pomoć i ostvariti svoj cilj. Uzda se u se' i u svoje kljuse! Nije to bilo niti prvi, a vjerojatno niti posljednji put da sam tako sebe uvjeravao! Moram naći vlak koji ide za Vinkovce i uhvatiti bilo kakvo mjesto u njemu. Moram se vratiti u Osijek i među ljude koji me poznaje i koji će me htjeti razumjeti i pomoći mi.

Približavajući se ložionici primijetio sam da tamo čeka više osoba sličnih meni - sve sami otpušteni ratni zarobljenici. Većina ih je došla ovamo iz logora u Kovinu, a razgovarajući s nekima od njih doznao sam da su hodali od Krnjače do Beograda. Tamo su im na željezničkoj stanici rekli da iz Beograda ne polaze vlakovi za Vinkovce, nego da moraju otići do Zemuna. Nastavili su pješice, pa su ovamo došli preko savskog mosta nakon dugog hodanja. Među njima nisam našao niti jednoga, koji je Kovin napustio prošle noći, pa sam imao silnu sreću da sam tako brzo stigao ovamo. Malo kasnije nam je rekao dobri željezničar da se sastavlja vlak teretnih vagona u kojima će biti klupe za putnike. U sumrak je stigla mala lokomotiva za ranžiranje, vukući za sobom

desetak vagona. Upozoreni od naše izvidnice, popeli smo se na vagone koji su polako prolazili, te potražili mjesta u njima. Smjestili smo se, spremni za putovanje na zapad, prije nego li je vlak došao u samu stanicu.

Našao sam mjesto na klupi u kutu vagona u kojem je već bilo više zarobljenika koji su zajedno putovali do stanice Vinkovci, gdje su morali presjedati. Sigurno sam zaspao istoga trena kad sam se smjestio, jer se ne sjećam kada je vlak došao do zemunske stanice i tamo stao. Probudio sam se zbog galame i nemira izazvanog putnika provalom u vagon tražeći mjesto za sebe. Skutrio sam se u svom kutu i obranio svoje sjedište, a odahnuo sam tek kad je vlak konačno krenuo na zapad - pretposljednji dio mog putovanja do konačnog cilja. S tom sam misli zaspao i spavao cijelo vrijeme noćnog putovanja, osim što sam se jednom probudio primijetivši da je vlak stao, a to je bilo u Staroj Pazovi. Ovdje sam prenoćio tek prije mjesec dana ali tada na putu za Petrovaradin. Kad je vlak ponovno krenuo obuzeo me osjećaj sigurnosti, pa sam se opet prepustio snu. Drmanje i zibanje vlaka je "govorilo" da putujem kući, pa možda i u neizvjesnu budućnost, ali sigurno pod okrilje dobro poznatoga i voljenoga.

Probudio sam se tek kad su prvi traci svjetla doprli u moj kut vagona. Vani je zora svanula i vagonom se širio nemir putnika koji su se spremali sići kod slijedeće stanice. U vagonu je bilo dosta putnika koji su trebali sići u stanici Vinkovci a među njima i nekoliko bivših zarobljenika. Ustao sam i oprezno krenuo prema vratima vagona gdje sam se priključio ostalima, upravo kada je vlak ulazio u vinkovačku stanicu. Izašao sam ili, bolje rečeno, skočio s jedine stepenice na tucanik između kolosijeka još zaslijepljen sunčevim zrakama. Obuzet osjećajem olakšanja i oslobođenja svih mora, postao sam svjestan svoje slobode i uživao toplinu ranog jutarnjeg sunca. Većina je suputnika krenula prema zgradi stanice, a kod vagona su ostali stajati samo nesigurni, ne znajući kuda moraju ići. Neodlučne su se osobe razlikovale od ostalih putnika, kako po izgledu, tako i po ponašanju, bili su to bivši ratni zarobljenici iznenada suočeni sa svojom slobodom. Polako, jedan za drugim, uputili smo se do kolodvorske zgrade gdje bismo možda mogli saznati kada kreću vlakovi do naših različitih odredišta.

Pred zgradom je bilo nekoliko milicionara što mi nije posebno smetalo, jer sam imao ispravni putni nalog i stigao do Vinkovaca bez posebnih kontrola. Dok sam se raspitivao za vezu do Osijeka stigla je pred stanicu mala lokomotiva s nekoliko vagona. Čim je kompozicija stala u vagone su navalili putnici natovareni s mnogo vreća i košara. U prolazu mi netko dobaci da je to vlak za Osijek, pa sam krenuo za tom uskomešanom masom u nadi da će se u tom kratkom vlaku ipak naći mjestašce za mene. U košarama i vrećama bilo je raznog voća i povrća, sireva i mljekarskih kantica, te drugog obilja, pa će se u Osijeku danas održavati tržni dan. Podsjetio sam se da je danas srijeda, 15. kolovoza, pa zato većina ovako natovarenih putnika putuje u Osijek. Od silnog uzbuđenja zaboravio sam na glad i žeđ očekujući beskrajnim nestropljenjem povratak kući.

Osjećao sam se uzdignut iznad svega oko sebe, unatoč svom bijednom izgledu, pohabanoj odjeći i prljavim nogama u prevelikim sandalama, te "podivljanim" ušima koje su mi jako smetale. Pokušao sam naći mjesto u jednom od stočnih vagona s klupama, tj. u IV. klasi, kako su je putnici prozvali. Nisam htio da se putnici III. razreda odmiču od mene, zbog moje prijavštine i povremenog češkanja, no nitko od njih nije obraćao pažnju na mene, a niti pokušao sa mnom razgovarati. Čudno, pomislih, da se nitko od putnika ne zanima za otpuštene ratne zarobljenike. Zašto je tako? Srećom vlak je krenuo čim sam se smjestio na klupi u kutu stočnog vagona. Vlak je stao u svakoj stanici na putu. No cijelo je putovanje proteklo bez nekih problema, a za cijelo to vrijeme sa mnom nitko nije sa mnom razgovarao. Čudno, zar ne? Karte je kontrolirao kondukter, pa je često obilazio vagon, ali je samo jednom pogledao moje otpusnicu i, nasmiješivši se, otišao svojim poslom. Milicionari su također kontrolirali putnike i to nekoliko puta, ali moj službeni papir samo jednom.

Vlak je napustio stanicu Tenjski Antunovac, pa sam znao da je slijedeća stanica Osijek. Istezao sam vrat ne bih li kroz otvorena vrata vagona spazio prve zgrade svog rodnog grada nadajući se da će to biti toranj od crvene opeke gornjogradske crkve Sv. Petra i Pavla. Kad je vlak ponovno stao stigli smo na osječki Glavni kolodvor, pa me obuze strašna podsvjesna bol zbog patnji koje sam ovdje preživio 2. lipnja. Bio sam zadnji na izlazu vagona i nije mi se niti žurilo gurati se među ostalim putnicima. Nitko nije mogao znati da ću danas stići, pa me neće čekati kod izlaza, ali sam se nadao naći bar neko poznato lice među ljudima koji su čekali iza ograde na peronu. Pogledao sam u svako lice i htio sam nekome reći da sam se vratio u Osijek. Vidite, ja sam se vratio kući! Zar to nikoga ne zanima?

Većina se putnika požurila prema izlazu na lijevoj strani kolodvora, gdje se već stvorila gomila nestrpljivih tijela i prtljage. Hodao sam polako kao u snu. Vrlo polako slijedio sam određeni smjer, kao da sam stranac koji traži svoj put, iako mi je sve bilo vrlo dobro poznato. Prišao sam vratima u ogradi gdje su stajali stražari s ruskim automatima ovješanim preko prsa. Jedan od njih me zaustavi: "Tvoje propusnicu, družo! To je vojna kontrola!" - Nespretno sam dokučio vrećicu i nevješto je pokušao otvoriti, što je malo potrajalo pa se iza mene stvorio red nestrpljivih putnika. Stražar stupi u stranu da propusti civile, dok se meni znoj cijedio niz leđa, ali sam konačno izvukao propusnicu i pružio je stražaru. Stražar je bio vodnik, pa je samo letimično pogledao propusnicu te mi vrati nimalo ljubaznim glasom: "Da, vidim ja, ti si jedan ratni zarobljenik otpušten iz logora. Vraćaš se kući! Javi se sutra u komandi grada. Jasno? U redu, prođi!"

Uzeo sam propusnicu i krenuo prema vratima na drugom kraju izlaza gdje je željezničar kontrolirao putne karte. U prolazu sam primijetio dugu klupu na kojoj su putnici otvarali svoju prtljagu na pregled. Ja nisam imao ama baš ništa, osim bijedne sirotinje u svojoj naprtnjači, pa sam polako prolazio pored

putnika kad odjednom osjetih oštar ubod u prsni koš s lijeve strane. Stao sam iznenađen, okrenuo se i spazio vojnika koji je ponovno uperi cijev puške u moj trbuh. Lice mu je bilo ružno i opako, a bijesno me je gledao. Tog sam se trena sjetio svih onih izopačenih i mržnjom iznakaženih lica u Svetoj Nedjelji između kojih smo morali trčati za svoj život. Udarali su po nama svim i svačime što su držali u rukama - bičevima, motkama, toljagama, pa i šakama na dohvat. Ja sam tada bježao nasumce uz brdo i ostao živ, nakon tog paklenoga ljudskog bezumlja. "Stani! Ne mrdaj!" rikhula su mi pogana usta u lice. "Kud'si navalio, druškane? Marš nazad u red! Da vidim što imaš u toj vreći na leđima!"

U tom času spopao me je krajnji bijes i neopisiva mržnja prema ugnjetavaču pa sam obim rukama zgrabio cijev puške. Gurnuo sam cijev snažno od sebe te ju istodobno povukao dolje svom svojom nadljudskom žestinom. Vojnik je bio iznenađen tim pokretom pa je kriknuo od bola i ispustio pušku, koja bi pala na tlo da je nisam čvrsto držao u rukama. U tom trenu nisam sam znao što bih učinio s puškom – da li ju uperiti u vojnika ili je odbaciti od sebe. Iz daljine mi do svijesti dopre glas vodnika straže kako viče: "Stoj! Stoj, družo, stoj! Pusti čovjeka da prođe! Preispitao sam ga ja. Stoj! Ne miči se - to je zapovijed!" - Vodnik mi je prišao pa sam mu mirno predao pušku i krenuo do izlaza, no za sobom sam još čuo vodnika kako mi govori: "To je bilo ludo od tebe, družo! Pođi brzo - brzo sada! Nestani!"

Nije mi to trebao ponoviti drugi puta pa sam požurio prema izlazu te projurio pored željezničara, koji je ubirao vozne karte. Na izlazu skrenuo sam desno u zaklon zida, jer sam osjećao kako me napuštaju vlastite snage. Koljena su mi počela klecati a znoj me oblio od straha od spoznaje životne opasnosti, kojoj sam se bezumno izložio i to pred samim ciljem svojih čežnji. Oslonjen na zid teško sam disao i brisao znoj sa čela i očiju, pa sam spazio majku, kako se probija do mene između okupljenih znatiželjnika. Prišla mi je i povukla me za ruku da se udaljimo što prije od mjesta gdje sam skoro nastradao. Nismo progovorili ni riječi, sve dok nismo bili dovoljno daleko od izlaza došavši na drugu stranu kolodvorskog trga do visokog zida plinare. Naslonio sam se na zid malo odahnuti, pa je mama stupila pred mene i povukla moje prljavu glavu objema rukama k sebi, pa prošapta: "Konačno si došao! Dobro došao kući, sine moj! Smiri se! Sve će opet biti dobro!"

Tresao sam se cijelim tijelom, a onda iz mene grune nepoznati grčeviti glas: "MRZIM IH! Mrzim ih sve! Mrzim ih, mama! Gadi mi se taj izrod ljudski. Propalice koje uživaju u mučenje i ubijanje svega slabijega od sebe. Mučki i podlo koriste svoj položaj i moć, uništavajući bez razlike svakoga tko se ne može braniti. Ubio bih ih golim rukama! Mrzim ih, mrzim..." - Mama je na trenutak zašutjela pod dojmom moje neograničene mržnje prema tim novim tlačiteljima. Ipak, brzo se snašla, pa, gladeći me po prljavoj glavi, tiho prozbori: "Tiho, tiho, sinko! Nemoj tako govoriti. Došao si kući. Sada si siguran od njih. Molim te, smiri se, sine moj! Prošao si ono najgore, smiri se, mili moj! Hajd'mo sada kući, Zvonko!"

Odbio sam se od zida i krenuo pored plinare asfaltiranim nogostupom koji sigurno vodi kući. Primijetio sam nakon nekoliko brzih koraka da me mama ne može slijediti, pa sam zastao, dok mi nije prišla blizu, pa teškim glasom prozborih: "Oprosti mi, mama! Žao mi je što si se toliko uplašila zbog mog ispada. Znaš, onaj je prokleti vojnik uperio pušku na mene da mi pregleda naprtnjaču. Mislio sam da opet hoće nešto "džorati" sa mnom, a ja nemam više što mijenjati osim svog golog života. Prijav sam i sam sebi zaudaram ovako obučen u prnje pun ušiju a koje ne miruje niti sada. Ponižavan sam i tjerani su me gore nego li stoku!"

Krenuo sam polako, držeći majku za ruku nastavio sam umornim glasom: "Oh, mama, idemo kući! Želim svući ove prnje sa sebe. Najbolje će biti odmah ih spaliti. Čeznem za toplom kupkom koja će mi sprati tu gadnu prijavštinu. Moram oprati kosu i ošišati prašumu na glavi čim prije. Moram se i obrijati! Samo da se konačno riješim tih ušiju, koje su me tako dugo gnjavile, puno predugo ..."

Polako smo hodali te uskoro skrenuli u Beogradsku ulicu. Odjednom sam postao svjestan, da se stvarno približavam svome domu i da ću moći spavati u mekanom krevetu. "Znaš, mama, tek kad se riješim te nečistoće i gamadi koja plazi po meni, osjećat ću se opet kao ljudsko biće. Da znaš samo kako čeznem opet biti slobodan čovjek! Jest, ja zbilja još ne znam, što znači biti slobodan? Sasvim sigurno da neću biti onakav kakav sam bio, kad sam otišao od vas prije četiri mjeseca. Hajd' mo doma, mama!"

Mama više nije plakala, osušile su joj se suze, ali me je vrlo ozbiljno gledala i ogledavala od glave do nogu. Ne znam o čemu je mama razmišljala i koji su je osjećaji prožimali. Čvrsto me je držala za ruku pa smo zajedno polako hodali posljednjim dijelom puta do kuće. Koračali smo pločnikom dobro mi poznatom ulicom s kolnikom od žutog klinkera a po kojem su pored nas drndala seljačka kola u smjeru prema tržnici. Prešli smo odvojak pruge za paromlin, prošli kroz mali perivoj, pa prešli Vukovarsku cestu i ušli u Krežminu ulicu. Umornim sam očima vidio nedaleko tornjić naše kuće, pa sam tog časa znao da sam konačno stigao do svog, toliko žuđenog, cilja!

* * *

Negdje, duboko o mojoj podsvijesti, puknuo je nevidljivi mjehur mržnje prepun gorkih i sramnih poniženja počinjenih nad mojom osobom. Iznureno te veoma ispaćeno tijelo potpuno se predalo neosjetljivosti sveobuhvatnog umora. Slomljeni je duh tražio zaštitu pod velom svemoćnog zaborava. Moje je tijelo vapilo za potpunim odmorom, dok je duh neizmjereno čeznuo za dugim i neometanim snom... veoma dugim snom! Tog je trenutka moja jedina želja bila... SPAVATI! Mirno spavati! Dugo spavati!

Hoću li ikada moći zaboraviti sve te patnje i strahote koje sam preživio u tih četiri proteklih mjeseca? U tom je kratkom vremenu nepovratno nestala moja mladost. Izgubio sam nedužnost neiskusnog mladog čovjeka. Vjera je duboko poljuljana u opstojnost čovječnosti i ljudske pravičnosti. Može li se to sve zaboraviti? Hoću li to moći sve zaboraviti ili svemu tome uopće nema kraja? Spavaj sada! Spavaj ...

* * * * *

Pogled na Vodena vrata i Dravu u pozadini pri posjetu Tvrđi u Osijeku u rujnu 1999.